

ванной системы распределения. Согласно таким соображениям, можно сформулировать систему действенных методов, которые основываются на необходимости формирования сознания общества о справедливости имеющейся системы распределения (убеждение в необходимости существующей системы формальных норм социального взаимодействия), которая, согласно теоретическим положениям, сформулированным выше, и станет основным фактором институциональной трансформации в будущем.

Ради удержания экономической власти, а именно благ перераспределенных вследствие реформ, методология практической реализации институциональных трансформаций уже сегодня формирует собственную структуру инструментов и методов, которые опираются на усиление информационной асимметрии в обществе через популяризацию неопределенных категорий, которые означают цели, методы и инструменты реализации реформ. К таким категориям относятся, прежде всего, „социально ориентированная рыночная экономика” как цель осуществляемых преобразований, „политика” и „политикум” как сфера и субъект разработки и реализации реформ, „правовое поле” как юридический инструмент реформирования. Подобные категории, которые не подкреплены логически-экспериментальными объяснениями, играют роль важного декоративного украшения, которое влияет на первый класс чувственных остатков по Парето (Pareto derivations). Влияние на общественное сознание, которое преимущественно детерминируется чувствами, желаниями, предрассудками и интересами, при постоянном повторении обозначенных категорий, является действенным инструментом насилия над массами. Таким инструментом, кото-

рый подменяет сущностные значения жизненных проблем в сознании общества на их субстанциональные формы, что и позволяет реализовать цели групповых интересов за счет ущерба нанесенного остальным членам общества, без значительного сопротивления со стороны последних.

Литература.

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. – М.: Дело, 1994
2. Walras L. Elements of pure economics or the theory of social wealth. New York, 1954.
3. К вопросу теории и практики экономики переходного периода. Материалы заседания Ученого совета ИМЭМО РАН 3-5 июня 1996г. под председательством академика В.А. Мартынова. Москва 1996 г.
4. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 8-е изд. – М., 1970.
5. Малый И., Галабурда Н. Экономическая наука: проблемы осознания методологии// Экономика Украины. – 2006. – №9(538). – С. 45-55.
6. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. – М.: Дело, 2002.
7. Pareto V. The mind and society; a treatise on general sociology / Edited by Arthur Livingston/ Translated by Andrew Bongiorno and Arthur Livingston, with the advice and active cooperation of James Harvey Rogers. New York.: Dover Publications, 1963.
8. Эволюционная экономика и “мэйнстрим”. – М.: Наука, 2000.

Статья поступила в редакцию 22.12.2006

Ю. В. УЩАПОВСЬКИЙ, к. е. н., доцент,
Житомирський державний технологічний університет

КЛАСИФІКУЮЧІ СОЦІОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ ХІХ СТОЛІТТЯ І ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Теоретичною базою виникнення інституціоналізму аналітики найчастіше називають німецьку історичну школу. Така позиція є домінуючою у сучасній економічній науці і має під собою вагомий аргументи. Проте всупереч поширеній думці, слід зауважити, що особливості інституційної концепції обумовлюють пошуки її теоретичних витоків не тільки у вузьких межах еволюції економічної науки. Роз-

виток наукових досліджень у ХІХ столітті був тим фундаментом, на якому сформувався інституціоналізм як методологічний підхід для розкриття економічних явищ і процесів.

На проблему пошуку теоретичних витоків інституціоналізму звертають увагу як зарубіжні, так і українські дослідники історико-

© Ю. В. Ущатовський, 2007

економічної науки. Зокрема, японський вчений Такаші Негіші серед характеристик інституціоналізму визнає «потребу в інтеграції економічної теорії та інших суспільних наук, таких як соціологія, психологія, антропологія і юриспруденція, або те, що називають вірою у переваги багатодисциплінарного підходу; доброзичливе ставлення до державного втручання», але продовжує його вважати «американським напрямком історичної школи» [1, с. 36]. На думку сучасного українського дослідника А. Маслова, «інституціоналізм увібрив у себе найкращі ідейно-теоретичні та методологічні досягнення попередніх шкіл економічної теорії». Серед теоретичних джерел інституціоналізму, крім традиційної у таких випадках німецької історичної школи, він згадує англійський ліберальний реформізм Дж. С. Мілля, який обґрунтував ідеї соціального позитивізму і прагнув підпорядкувати розподільчі процеси інституційній системі суспільства, та ідейну спадщину Фабіанського товариства. [2, с. 419–420]. Російський економіст А. Московський вважає інституціоналізм не тільки спадкоємцем німецької історичної школи, а й соціальних досліджень усіх економічних шкіл, враховуючи класичну [3, с. 29–31]. У прихильників сучасного інституційного напрямку спостерігається прагнення розширити предмет традиційної економічної теорії, залучивши до нього вивчення «інституційного середовища».

Не останню роль у формуванні методологічних засад інституціоналізму відіграла новостворена у XIX ст. наука – соціологія. Метою нашої статті є з'ясування впливу перших класифікуючих соціологічних систем на формування методологічних основ інституційного напрямку економічної науки протягом XIX – поч. XX ст.

Витоки інституціоналізму простежуються у перших соціологічних системах першої половини XIX ст. В першу чергу ми маємо на увазі позитивістську соціологію Огюста Конта (1798–1857). Світогляд вченого формувався під впливом ідеї Монтеск'є про залежність політико-правових явищ від законів природи та закону прогресивного розвитку людства Кондорсе з його концепцією історії, у якій чільне місце посідає еволюція суспільних ідей та інститутів. Поштовхом для створення соціологічної системи Конта була концепція політичної системи Сен-Сімона, у якій класова структура суспільства є результатом організації власності і виробництва.

Огюст Конт у «Курсі позитивної філософії» (1830-1832) вивів основні принципи кла-

сифікації наук. Заслугове на увагу його думка, що наука є соціальним явищем, а отже зрозуміти її можливо тільки у контексті розуміння соціальної організації конкретного періоду розвитку. У класифікації наук соціологія належить до абстрактної науки, що вивчає категорії суспільних явищ, які є найскладнішими і одночасно найбільш залежними від усіх інших. Він наполягає на цілісності наукового дослідження, заперечуючи можливість пізнання окремих ізольованих один від одного факторів. Цілісність (напр., суспільний організм) більш сприятлива для дослідження, ніж аналіз явищ, які у ній відбуваються. У поглядах Огюста Конта можна помітити започаткування системного методу до аналізу суспільного життя. [4, с. 29, 31]. Між цілим і частинами соціальної системи має бути гармонія, подібна до взаємодії частин тіла під час руху. Зокрема, з позицій системного методу він критикує методологічні підходи класичної політичної економії, вважаючи, що всяка наука, яка виокремлює один бік соціального життя від інших, неминуче стає безплідною [5, с. 25].

На думку О. Конта, суспільство перебуває у стані статичності (порядку) чи динаміки (прогресу). Соціальний порядок характеризується абсолютною гармонією («внутрішнім зв'язком») соціальних елементів, провідним серед яких є зміст суспільних ідей. Досконалість порядку вимірюється незалежністю духовної влади від влади світської. Основний закон соціології – закон суспільного прогресу. О. Конт вважає, що роль стримуючих чи прискорюючих вторинних чинників прогресу відіграють зовнішні умови (расова організація, ґрунт і клімат країни) і соціальне суперництво, яке посилюється внаслідок зростання населення, попиту на продукти життєзабезпечення; розвитку розподілу праці і кооперації. Проте скеровує і надає напрямок соціальному поступу виключно дух людини. Піднесення духу є вагомим поштовхом для різнобічних перетворень соціального організму в галузі мистецтва, політики, індустрії. Таке розуміння прогресу логічно обумовлює рекомендації Огюста Конта щодо реформування суспільства: реорганізувати спочатку погляди, щоб потім приступити до прав, і, нарешті, до інститутів [5, с. 31].

Закони суспільного розвитку, згідно О. Конта, тісно залежать від дії трьох фізичних законів: 1) інерції; 2) утворення взаємоузгодженого руху; 3) урівноваження дії і протидії. Не заперечуючи своєрідність суспільства у порівнянні з природою, він вважав, що відкриття природних законів суспільного життя дозволить створити науку про суспільство.

На особливу увагу заслуговує прагнення Огюста Конта обґрунтувати методи соціології. До методів соціології передусім належать усі методи, які використовують науки, що розміщуються нижче у запропонованій ним класифікації наук: спостереження, експеримент, порівняння. Перший метод – спостереження. Не існує позитивної теорії, яка була б підґрунтям для збирання і узагальнення фактів. У цьому полягає основна складність соціології: для проведення спостережень потрібна теорія, а для створення теорії – спостереження. Другий за значенням метод соціології – експеримент, який досліджує зміни явища у навмисне створених для цієї мети умовах. Під таким опосередкованим експериментом О. Конт, наприклад, розумів дослідження патологічних відхилень у суспільстві, що виникають під впливом суспільних потрясінь революційного характеру, оскільки був переконаний, що хвороба краще дозволяє розпізнати норму [4, с. 32]. Третій метод позитивних наук, що використовує соціологія, – метод порівняння. За його допомогою, наприклад, порівнюють життя народів, які одночасно проживають у різних частинах земної кулі, з метою відкриття спільних законів розвитку суспільства; або різноманітні класи одного й того самого суспільства тощо. Проте результативне використання методу порівнянь можливе тільки за умови його підпорядкованості певній теорії розвитку людства [4, с. 33]. Щодо використання математичних методів, то О. Конт вважав, що їх складно запроваджувати для дослідження суспільства.

Творець соціології прагнув віднайти специфічні методи дослідження для своєї науки. Найкраще відповідає природі соціальних явищ, на його думку, історичний метод – метод «історичного порівняння різних послідовних станів людства». Індуктивні висновки, отримані за допомогою історичного методу, слід перевірити у світлі «понять біологічної теорії людини» [6, vol. 4, р. 322]. У цьому методі найкраще проявляється «необхідність сходження від цілого до частини» [6, р. 260]. Проте О. Конт усвідомлював, що властивості індивіда не можуть бути основою для розуміння розвитку суспільства: із фізіології не можна розкривати соціологію. Йому так і не вдалося систематизувати явища у суспільстві від загальних до найскладніших.

Учень О. Конта, видавець журналу «Philosophie positive» – Е. Літтре у праці «Соціологія» (1886) виділив такі сфери реального життя: 1) індустрія, яка покликана задовольня-

ти матеріальні потреби суспільства; 2) система уряду на землі (племені, міста, нації) та ідеал всесвітнього уряду; 3) світ вишуканого мистецтва; 4) світ абстрактного знання, як кінцева сфера. На його думку, кожній сфері відповідає свій розділ соціології із своїм предметом вивчення, а здатність його відтворювати є передумовою існування та еволюції суспільства. У Е. Літтре простежуються перші спроби класифікації соціальних явищ і соціології; а матеріальне виробництво не розглядається за межами предмету соціологічних досліджень [5, с. 57].

Другий послідовник О. Конта – професор загальної соціології і філософії Брюссельського університету Г. де Грееф, у «Вступі до соціології» (1886) особливо підкреслює значення договору (договірної свободи), який у процесі еволюції повсемірно витісняє фізичний примус і створює соціальний організм. Правові стосунки між вільними людьми, на його думку, є характерною особливістю соціального організму, саме вони виокремлюють його з фізичного світу. Такі стосунки має досліджувати окрема наука – філософія історії.

Він запропонував своєрідну структурування соціального організму (див. рис. 1). Конструкція побудована за принципом спадної загальності і зростаючої складності. Оскільки за задумом де Греефа соціологія повинна служити політиці, теорія практики, а політика є теорією колективної волі, – то відношення волі мають пронизати усю конструкцію. Об'єкти волі знижуються у своїй якості узагальнення: нижчий ряд охоплює усе життя, а наступні тільки окремі його частини. Кожен наступний ряд зростає у своїй складності, проте потребує усіх попередніх. Таким чином автор виокремлює сім соціальних сфер: економіку, сімейні стосунки, мистецтво, науку, мораль, право і державу. Зокрема, у де Греефа наука розміщена таким чином, що не потребує ні моралі, ні права, ні держави. Окреслені сфери вчений розмежує за згаданим принципом на дрібніші. Наприклад, право він поділяє на дев'ять рядів: від торгівельного (найдавнішого) до міжнародного і державного [5, с. 64].

Зазначена ієрархія описує взаємозалежність соціальних сфер у стані спокою, аналіз якого дозволяє зрозуміти їх еволюцію від стану примусу до стану свободи, від панування влади до панування договору. Розвиток економічної сфери, наприклад, зачіпає вищі ієрархічні сфери, але таким чином, що його сила поступово послаблюється із кожною новою сферою.

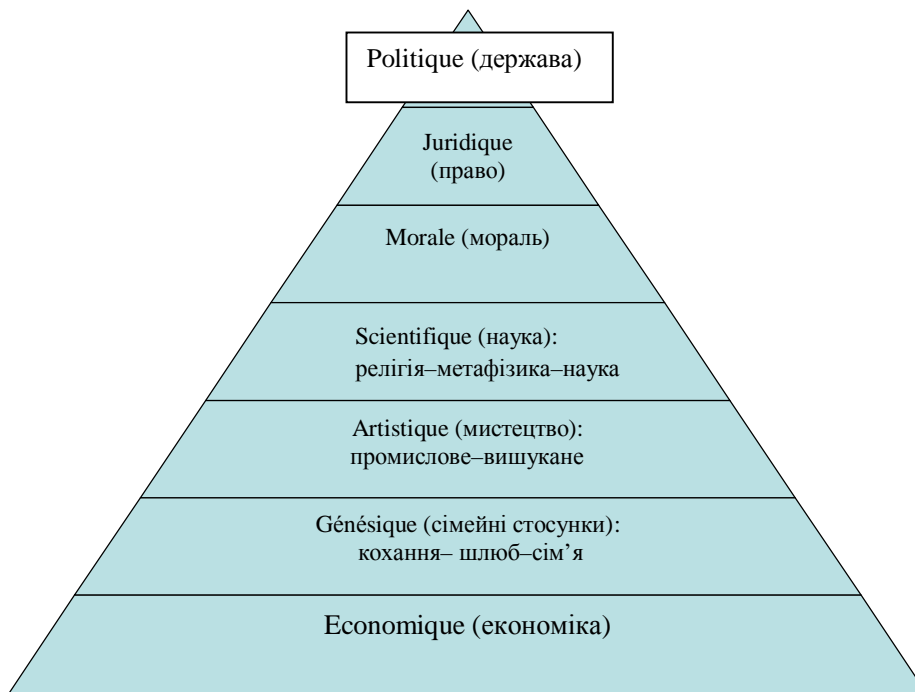

Рис. 1. Сфери соціальної структури за де Греефом

Запропонована конструкція є достатньо штучною. Проте привертає увагу бажання де Греефа підпорядкувати зміну форм власності соціальному прогресу. У процесі еволюції вона трансформується і послідовно набуває таких форм: деспотична спільна власність, “квіритська” приватна власність, власність обмежена податками, соціалізована власність. Становище робітників змінюється від рабства, примусової цехової організації до вільнонайманої праці. Важливим елементом економічного життя і вихідним моментом прогресу правових відносин є торгівельний обіг, який, на думку де Греефа, є первинним щодо виробництва і обумовлює виникнення торгівельного права. Такі галузі, як землеробство і промисловість набувають поширення пізніше, оскільки є складнішими від торгівельного обігу [5, с. 66]. Він зокрема пише: «На мою думку функція економічного обігу є найзагальнішою і простою серед економічних функцій, і отже головним завданням наукової політики буде впровадження видозмінюючих моментів до цього обігу і особливо до одного з головних органів останнього, монетної системи, яка подібно до кровообігу підтримує життя усього організму і постачає матеріали для його розвитку» [7, с. 210].

Запропонована Г. Греефом структура соціального організму побудована на позиціях

економічного детермінізму, такого звичного і характерного для другої половини XIX ст. Розглядаючи прямі і опосередковані впливи економічного фактору на інші соціальні фактори, він зауважує, що останні і за логікою і за природою є надбудовою щодо першого. Провідний і творчий вплив економічного фактору доведено історичним і політичним досвідом, визнано усіма соціологами, починаючи з Аристотеля і завершуючи О. Контом, Кетле і Г. Спенсером. «Усі політичні письменники з давнини до наших днів спостерігали, що рівність у економічній сфері необхідно співпадає з рівністю в усіх інших сферах суспільного життя, – у галузі сімейних стосунків, у галузі функцій мистецьких, наукових і моральних, у розумінні і здійсненні права і, нарешті, у галузі політичній», – констатує вчений [7, с. 210].

Виникнення у XVIII ст. політичної економії, «у якості систематичної науки, незалежної – не від інших суспільних наук, які всі солідарні одна з одною, – а від релігійних і метафізичних вчень і методів», – Грееф вважає явищем важливішим за французьку революцію [7, с.103-104]. Перетворення політичної економії у позитивну науку є наслідком органічного процесу її виокремлення від інших наук. З цього моменту, на його думку, соціальна наука починає розуміти, що економічна складова є осно-

вою усіх цивілізацій, найзагальнішою умовою їх існування і розвитку. На цьому фундаменті згодом має постати споруда соціальних наук: складніших і загальніших, які будуть спочатку незалежними одна від одної, а потім об'єднаються в одну узгоджену науку, яка буде мати ім'я соціологія і очолить позитивну філософію. Отже, Г. Греєф розглядав суспільний організм як цілісність. Він дорікає класичній політичній економії за її надмірне прагнення до систематизації, до встановлення абсолютних економічних законів, – певно таке право він надає іншій науці, яка повинна мати ширший предмет аналізу. Цікаво, що «Багатство народів» Адама Сміта він вважає першим грандіозним дослідом економічної соціології, у якому «безсмертний мислитель підкреслює постійні співвідносини між явищами економічного порядку та іншими суспільними явищами, особливо моральними, юридичними і політичними» [7, с. 106].

Змінивши сім'ю, приватне і публічне право, економічний фактор перетворив закон на мертву букву у Стародавньому Римі. Греєф вважає, що подібне відбувається і у його часи щодо принципу свободи праці: «Всяке законодавство, яке проголошує цей принцип, суперечить економічним фактам, які доводять, що капітал до цього часу панує над виробництвом і працею замість того, щоб їм підпорядковуватися». Нам знайомі такий стиль і фразеологія, які часто використовує автор, оскільки вони з методології марксизму. Він продовжує: «Динамічний вплив економічного життя на політичне життя і на право має постійний і загальний характер» [7, с. 211].

Греєф пропонує через засоби наукової політики впливати в першу чергу на економічні явища, як найзагальніші і найпростіші, видозмінювати їх згідно потреб і бажань колективної волі. Такий вплив на економічний фактор через безпосереднє втручання політичного апарату буде, на його думку, видозмінювати одна за другою усі інші соціальні сфери. «Щодо органів політичних, то свідомого впливу з їхнього боку можна очікувати тільки тоді, коли економічний устрій і всі інші функції суспільного життя будуть мати спеціальні регулюючі органи, тісно зв'язані за допомогою проміжних центрів з центральним механізмом, де всі потреби і бажання будуть точно враховані, а тому будуть обговорюватися і братися до уваги, перед прийняттям кінцевого рішення, яке набуде ваги суспільного акту», – підсумовував Г. Греєф [7, с. 222]. Чим не проєкт єдиного народногосподарського центру, яким так марили

радянські економісти часів перебудови?

Оригінальною є теорія невідкладності (théorie d'urgence) французького історика П. Лакомба. На його думку, історія – наука про інститути; вона вивчає події лише тому, що вони закінчуються встановленням інститутів або через діяльність людини виявляють вплив домінуючих інститутів. Дії і воля людини перебувають під значним впливом потреб, які мають різну інтенсивність. Він запропонував своєрідну ієрархію потреб за критерієм їхньої невідкладності. Теорія невідкладності полягає в тому, що першочерговими і найважливішими є економічні потреби (економічний інтерес), тому економічні інституції і виникають раніше інших та є найстійкішими. На думку П. Лакомба, до них належать: техніка добування їжі, розподіл майна, споживання і обмін. Економічний інтерес обумовлює усі інші. Наприклад, разом із статевим інстинктом він створює сім'ю; економічна необхідність обумовлює зацікавлення навколишнім середовищем тощо. Проте не тільки економія є мірилом оцінки суспільства, але й багатство, моральність, інтелігентність [5, с. 71].

А. Вагнер сформулював п'ять побуджувальних мотивів господарської діяльності: 1) відносно постійний і загальний – прагнення до господарської вигоди для себе і для близьких; 2) прагнення нагороди (страх покарання); 3) відчуття честі (страх ганьби); 4) прагнення діяльності (зневага бездіяльності); 5) єдиний не егоїстичний – прагнення сумління. Мотиви, на думку Вагнера, постійно діють у різноманітних поєднаннях [8, с. 210]. Класична школа політичної економії безумовно втратила, ігноруючи усі, крім першого, побуджувальні мотиви економічної діяльності.

Проведений аналіз методологічних підходів основних представників класифікуючої соціології XIX ст. О. Конта, Е. Літтре, Г. де Греєфа, П. Лакомба і А. Вагнера та їх порівняння з позицією раннього інституціоналізму дає нам змогу виокремити їхні певні спільні риси.

По-перше, починаючи з О. Конта, цілісність наукового дослідження, системний метод аналізу є наріжним каменем класифікаційної соціології. Він застерігав від надмірної спеціалізації: «Більшість цілковито обмежується спеціальним вивченням більш-менш обширної частини однієї конкретної науки, мало переймаючись зв'язком таких окремих досліджень із загальною системою позитивних знань. Поспішимо виправити це зло, поки воно не набуло загрозливих рис» [9, т. 3, с. 567]. Отже, ідеї ні-

мецької історичної школи про взаємодію економічної науки з іншими суспільними дисциплінами, особливо з соціологією, які були запозичені інституціоналістами, спричинені філософською системою О. Конта та його послідовників. Тому видається закономірним розширене пояснення прихильниками інституціоналізму предмету економіки: вона не повинна обмежуватися дослідженням тільки економічних відносин, а враховувати всю цілісність умов і факторів, які впливають на господарське життя – правові, соціальні, психологічні, політичні. Як бачимо, німецька історична школа та інституціоналісти не були самотніми у критиці методологічних підходів класичної політичної економії.

По-друге, запозичений англійським ліберальним реформізмом, зокрема Дж. С. Міллем, соціальний позитивізм О. Конта, відчутно вплинув на обґрунтування інституціоналістами ідеї необхідності державного втручання з метою виправлення недосконалості ринкового механізму, тобто обґрунтував можливість використання економічних законів у практиці економічної політики держави.

По-третє, класифікаційна соціологія сприяла виокремленню в особливий об'єкт дослідження економічних інститутів, які є такими важливими для інституційного аналізу конкретно-історичних та національно-специфічних форм економічного життя (Е. Літтре, Г. де Греєф). Зокрема, важливим є підкреслене значення договору (договорної свободи) у концепції Г. де Греєфа та теорія невідкладності П. Лакомба для розуміння витоків сучасних неоінституційних концепцій трансакційних витрат Р. Коуза та теорії суспільного вибору.

По-четверте, аналіз побуджувальних мотивів господарської діяльності А. Вагнером, якого також часто розглядають в контексті нової німецької історичної школи, важливий не тільки для критики концепції homo economicus, а також для розуміння сучасних інституційних підходів дослідження господарської мотивації в економічній теорії.

Нарешті, по-п'яте, класифікуюча соціологія своєю теорією прогресу (О. Конт, Г. де Греєф), широким використанням історичного методу, сприяла протиставленню статичності вивчення соціально-економічних явищ їх дослідженню у процесі еволюції. Такий еволюційний підхід класифікуючої соціології був запозичений інституціоналістами через посередництво німецької історичної школи.

Література.

1. Негиши Т. История экономической теории. / Пер. с англ. под ред. Л. Л. Любимова и В. С. Автономова. – М.: АО «Аспект Пресс», 1995. – 462 с.
2. Маслов А. О. Институционализм // История экономических учень. У 2 ч. – Ч. 2 / За ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – С. 415–567.
3. Московский А. И. О предмете и методе современной экономической науки // Вестник Московского университета. – Сер. “Экономика”. – 2002. – №3. – С. 21–39.
4. История социологии в Западной Европе и США. Отв. ред. – академик РАН Г. В. Осипов. – М.: Изд. НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М), 2001. – 576 с.
5. Бартъ П. Философия истории как социология. Пер. с нем. М. С. Моделя – С.-Петербург, 1902. – 348 с.
6. Comte A. Cours de philosophie positive. Vol. 1–6. 3 ed. Paris, 1869.
7. Греєф Г. Общественный прогресс и регресс. Пер. с фр. Г. Паперна – С.–Петербург: Издание Ф. Павленкова, 1896 – 336 с.
8. Histoire des pensées économiques : les fondateurs. 2-e édition. –Paris : Sirey, 1993.– 424 p.
9. Антология мировой философии. В 4-х т. – М., 1971.

Статья поступила в редакцию 15.01.2007